

TIPOLOGIJA I HRONOLOGIJA RIMSKOG STAKLA IZ BUDVE U ZBIRCI NARODNOG MUZEJA U BEOGRADU

MILIVOJE VELIČKOVIĆ

Narodni muzej u Beogradu

U zbirku Narodnog muzeja u Beogradu 1937. godine dolazi veoma bogata i naučno zanimljiva kolekcija rimskog stakla prikupljenog na slučajno otkrivenoj helenističko-ranorimskoj nekropoli u Budvi. Istovremeno, pored stakla u Muzej dospeva i znatan broj primeraka helenističke i ranorimske keramike kao i izvestan broj predmeta od bronzе (šlemovi korinskog tipa, raznovrsno bronzano posuđe i sl.).¹ Međutim, u ovom saopštenju biće reči samo o rimskom staklu i njegovim bitnim karakteristikama.

Kolekcija stakla o kojoj je reč sastoji se od nekoliko urni raznih tipova i od više primeraka raznolikih kosmetičkih bočica, amforiski i sl. nađenih kao prilozi u njima. Nažalost, danas ne postoje podaci koji su predmeti nađeni u kojoj od urni. Takođe, treba naglasiti da, izuzimajući izvesne reprodukcije koje imaju ilustrativni karakter,² budvansko rimsko staklo do danas nije proučavano niti publikovano.

Helenističko-rimska nekropola u Budvi otkrivena je 1937. godine prilikom radova na postavljanju temelja za izgradnju današnjeg hotela »Avala«.³ Zahvaljujući brznoj intervenciji Muzeja, pomenutim radovima prisustvovao je tadašnji kustos dr J. Petrović, čija je uloga bila svedena na spasavanje i prikupljanje iskopanog materijala. Izvestan deo predmeta a naročito helenistički zlatan nakit⁴ dospeo je u ruke privatnih lica. Mnogim dragocenim primercima izgubljen je svaki trag,⁵ dok su se neki od njih kasnije povremeno pojavljivali u privatnoj trgovini. Preciznijih i pouzdanijih podataka o kretanju ovog materijala nemamo.

Prema podacima kojima raspolazemo, rimska nekropola se nalazila na istom terenu na kome se nalazila i starija, helenistička nekropola, tj. ispod brda Sv. Spas.⁶ Međutim, o lokaciji i položaju antičke Budve (*Buthoe*, *Butua*) kojoj su nekropole pripadale, ne postoje pouzdani podaci i dokazi. Prema izvesnim hipotezama naselje se moglo nalaziti ili na brdu Sv. Spas ili na poluostrvu na kome se nalazi savremena Budva.⁷

U vezi sa obradom rimskog stakla iz Budve, pored morfoloških i tipoloških analiza i komparacija, bila su, iako oskudna, od velike koristi zapažanja dr J. Petrovića, koja je on uočio na terenu.⁸ Prema njegovim podacima rimska nekropola se nalazila na istom terenu na kome se u dubljim slojevima rasprostirala starija helenistička nekropola. Između ostalog, on ističe da u helenističkim grčkim grobovima nije zabeležena pojava stakla. Međutim, na rimskoj nekropoli sahranjivan je pepeo spaljenih pokojnika kako u zemljanim

tako i u staklenim urnama. Prema priložima nađenim u njima, kako beleži J. Petrović, proističu i zaključci da je pepeo siromašnijih pokojnika sahranjivan uglavnom u urnama od pečene zemlje a bogatijih u skupim, importovanim staklenim urnama različitih tipova i oblika. Urne od stakla po pravilu su smeštane u specijalne cilindrične sudove od kamena čiji su kalotasti poklopci bili pričvršćivani železnim klanfama i zalivani olovom.⁹ Zahvaljujući ovakvom postupku sačuvan je veliki broj urni sa priložima koji su se nalazili u njima u odličnom stanju. Pomenuti kameni sudovi (urne) posle smeštanja staklenih urni i njihovog zaptivanja, polagane su u grobove ozidane od lomljenog kamena. Sitan stakleni materijal (bočice, amforiske, unguentaria i sl.) stavljan je kao prilog i u urne od pečene zemlje. Za određivanje hronoloških okvira naše kolekcije veoma je značajna i činjenica da su u urnama nalažere rimske monete koje su pripadale vladarima od Avgusta do Nerona.

Rezultati novijih, ustvari revizionih arheoloških iskopavanja, vršenih u periodu od 1953 do 1957. godine, nisu do danas objavljeni.¹⁰ Prilikom pomenutih iskopavanja pored sličnog, već poznatog staklenog i keramičkog rimskog materijala nalažene su i ranocarske fibule tipa *Aucissa*.¹¹ Osim običnog, slobodnim duvanjem izrađenog stakla, prilikom pomenutih iskopavanja nalažene su i bočice duvane u ornamentovane kalupe, jedna u obliku urne a druga u obliku ljudske glave (?). Istovremeno, nalažene su i amforiske od bojenog stakla (manganova ljubičasta) izrađene duvanjem staklene mase u dvočlane ornamentovane kalupe. U kolekciji Muzeja čuva se 12 primeraka ovakvih amforiski i o njima će biti reči u kasnijem izlaganju.

Staklene urne

U našoj zbirci razlikujemo pet tipova staklenih urni. *Prvi*, istovremeno i najčešći tip predstavlja loptasta *olla* (*olla cineraria*, inv. 1202/II., vis. 19,4 cm).¹² Najveći broj zemljanih urni sa nekropole u Budvi ima potpuno identičan oblik. *Drugi tip* predstavlja urna paralelopip.dnog oblika (tab. I, sl. 1) sa dvema veoma širokim trakastim, rebrasto ojačanim drškama koje spajaju vrat sa zaobljenim ramenima na užim stranama (inv. 1234/II., vis. 24,7 cm). *Treći tip* urne predstavlja hidrija zdepastog oblika, koja se konično sužava prema š rokom, na donjoj strani ugnutom dnu (tab. I, sl. 2).¹² Njena ramena koso prelaze u kratak ali veoma širok vrat koji se postepeno širi u veoma široku profilovanu usnu prilagođenu tako da prihvati zvonasti poklopac na čijem se vrhu nalazi drška u obliku masivne kugle.

Sl. — Fig. 1, 2, 3: Budva-Buthoe Dalm.

Dve kratke ali široke trakaste drške naspramno aplicirane spajaju kratak vrat sa ramenima (inv. 1235/II., vis. 22,5 cm). *Četvrti*, najelegantniji tip, predstavlja veoma bokasta hidrija (tab. I, sl. 3)¹³ sa naglašenom nogom i depresivnim dnom. Na najisturenijem perifernom delu ramena, naspramno su aplicirane dve masivne drške u obliku slova M. Otvor ove urne modelovan je u obliku trakastog prstena sa profilacijom na unutrašnjoj strani prilagođenom da prihvati poklopac identičan po obliku sa onim sa urni trećeg tipa (inv. 1233/II., vis. 23 cm). Poslednji, *peti tip*, zastupa manji četvorostrani sud ravnog, kvadratnog dna (sl. 1). Sud ovih dimenzija (vis. 12,1 cm) mogao je služiti kao urna za sahranjivanje pepela dece, ali ne treba isključiti mogućnost njegove alternativne upotrebe u utilitarne svrhe (inv. 1200/II., vis. 12,1 cm).

Sve pobrojane urne izrađene su postupkom slobodnog duvanja od zelenkastog, prozirnog stakla, osim urni u obliku paralelopipeda (tab. I, sl. 1) i manjeg suda (urne?) sa kvadratnim dnom^{13a} (sl. 1) prilikom čije izrade je primenjen tehnološki postupak duvanja staklene mase u otvoreni četverostrani kalup. Istim postupkom izrađeno je i nekoliko manjih četvorostranih kao i jedna cilindrična boca o kojima će u daljem izlaganju biti više govora. Gornji delovi urni (vrat, usna suda, drške) kod svih primeraka slobodno su modelovani i obrađivani.

U dosadašnjem izlaganju iznete su osnovne morfološke i tipološke karakteristike rimskih staklenih urni koje se čuvaju u zbirci Narodnog muzeja u Beogradu. Urne, kao i ostali stakleni materijal sa ranorimske nekropole u Budvi, koji se čuva u Muzeju u Budvi i delimično u Arheološkom muzeju u Zagrebu nije mi poznat niti pristupačan za komparaciju.

Sve pobrojane urne hronološki bez ikakve sumnje spadaju u period koji obuhvata prve tri četvrtine I stoleća n. e. Urna sa drškama u obliku slova M (tab. I, sl. 2) prema klasifikaciji C. Isings,¹⁴ hronološki spada u drugu polovinu I veka n. e. Veoma sličan primerak iz Muzeja u Kaljariju (Cagliari, Italija) datovan je u kraj I ili na početak II veka.¹⁵ Takođe, u isto vreme datuju se i srodni primerci iz Kelnja (Köln)¹⁶ i Tipase (Tipasa, Alžir).¹⁷ Međutim, treba naglasiti da navedeni primerci iako tipološki veoma srodni sa našim primerkom, stilski pripadaju drugim radionicama. Urne ovog tipa nastavljaju život i u II veku i osvajaju i zapadne oblasti Imperije. Takođe, nije teško uočiti srodnost urni (tip 3 i 4) sa oblicima veoma čestim u bronzanom posuđu.

Staklene bočice izrađene slobodnim duvanjem

Među staklenim bočicama izrađenim slobodnim duvanjem razlikujemo više tipova i njihovih varijanti. U *prvi tip* spadaju dve bočice (*lagoena*). Prva od njih je zlatno žute boje (tab. I, sl. 4, inv. 1212/II., vis. 9,6 cm) a druga (tab. I, sl. 5) od prozirnog plavičastog stakla (inv. 1397/II., vis. 9,1 cm). Oba primerka imaju kružni prstenasti plastični ukras^{17a} iz čije se sredine diže cilindrični vrat. Izvesne razlike postoje u obliku trakastih dršaka i u načinu njihovog apliciranja. Navedeni primerci predstavljaju veoma retke i luksuzne kosmetičke boce i potiču svakako iz neke radionice iz regiona Istočnog Mediterana (Sirija?, Kipar?). Hronološki pripadaju prvoj polovini I veka n. e.

Boca (*lagoena*) veoma izduženog, kruškolikog oblika, sa trakastom na ivicama ojačanom drškom koja je aplicirana na sredini vrata, predstavlja *drugi*, dosta redak tip (tab. II, sl. 2). Hronološki ona pripada najverovatnije sredini I veka n. e. i potiče, takođe iz neke radionice sa Bliskog Istoka (inv. 1238/II., vis. 10,9 cm).

Treći tip predstavlja kruškolika boca sa kratkim cilindričnim vratom i karakterističnom drškom čiji je donji deo ukrašen istaknutim plastičnim zupcima (tab. II, sl. 1, inv. 1222/II., vis. 9 cm). Identičan tip konstatovan je na Samotraci¹⁸ i na Kipru¹⁹ i datuje se u period počev od I do sredine II veka n. e. Hronološki naš primerak pripada drugoj polovini I veka i takođe potiče iz Istočnog Sredozemlja.

Četvrti tip predstavljaju *lagoenae* sa izrazito loptastim trbuhom i sa kraćim ili dužim cilindričnim vratovima (sl. 2, inv. 1209/II., vis. 8,5 cm; sl. 3, inv. 1223/II., vis. 7,5 cm; sl. 4, inv. 1224/II., vis. 7,7 cm).²⁰ Takođe i ova vrsta bočica karakteristična je za staklarsku produkciju radionica Istočnog Mediterana, odakle kao importovana roba dopire u I i II veku do Akvileje (*Aquileia*) i dalje na zapad Imperije.

Minijaturna amforiska sa ugnutim nenaglašenim dnom i dvema naspramno apliciranim drškama na kratkom cilindričnom vratu (inv. 1208/II., vis. 6,8 cm) predstavlja *peti tip* slobodno duvanih bočica (sl. 5).

U bogatom repertoaru oblika kao sledeći tip (*šesti*) pojavljuje se i sud u obliku minijature cila-e (inv. 1211/II., vis. 5,3 cm) loptastog trbuha i posuvraćene usne kao i cilindrična čaša zaobljenog dna i ojačane usne (inv. 1237/II., vis. 7,5 cm). Čaše ovog oblika pripadaju takođe I stoleću n. e.

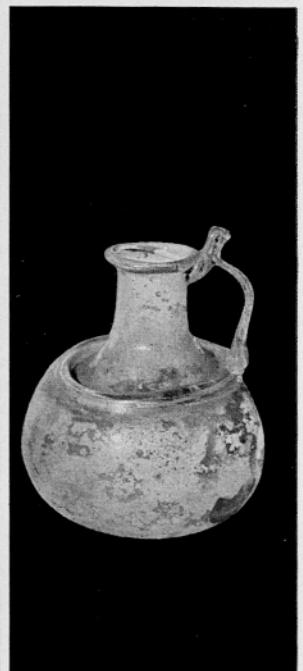
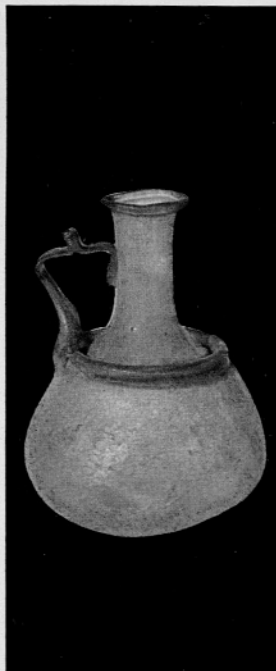
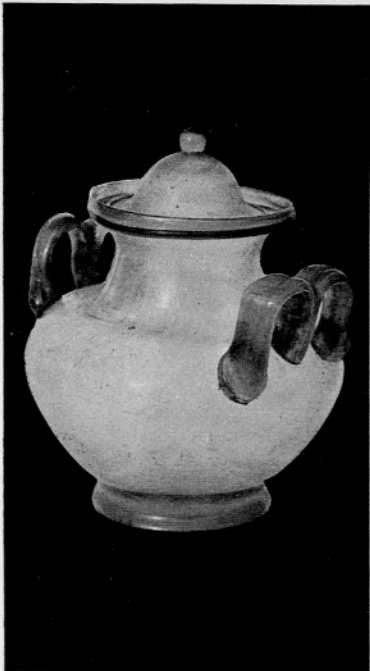
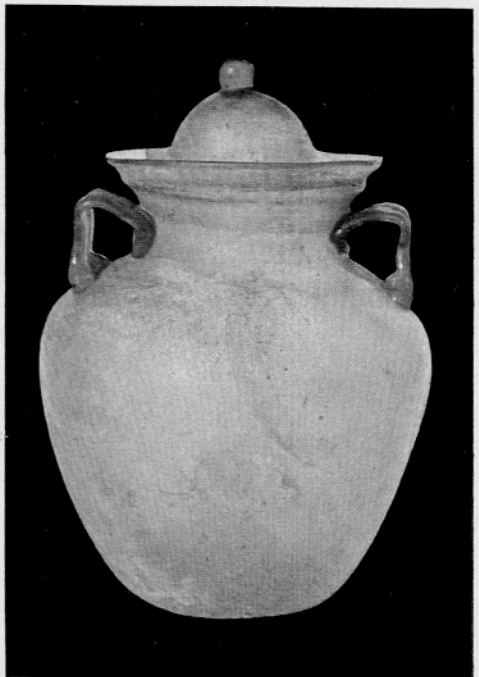
Sl. — Fig. 4, 5, 6, 7: Budva-Buthoe Dalm.

Zajedno sa navedenim bocama u budvanskim urnama nađen je i veliki broj balzamarija (*unguentaria*) raznolikih tipova i oblika koji su karakteristični za I vek n. e. Među njima veoma je zanimljiv dugački balzamarium cevastog oblika čiji se otvor levkasto širi (sl. 6). Njegovo dno je masivno i ima jajast završetak (inv. 1228/II., vis. 21 cm). Takođe, veoma je karakterističan i primerak sirijske produkcije sa profilovanim trbuhom koji podseća na dve loptice postavljene jedna na drugu (inv. 1215/II., vis. 14 cm, sl. 7).²¹ Potpuno identičan primerak nađen je na jednoj rimskoj nekropoli u oblasti rimskih *metalla* olova i srebra na Kosmaju.²² U ovoj oblasti srećemo predmete sirijske produkcije a na epigrafskim spomenicima srećemo imena ljudi iz ove oblasti. U Budvi srećemo i primerke balzamarija čiji je donji deo izrađen u obliku zvona sa veoma ugnutim dnom i veoma visokim cilindričnim vratom (inv. 1225/II., vis. 15,6 cm; inv. 1226/II., vis. 15,7 cm).²³

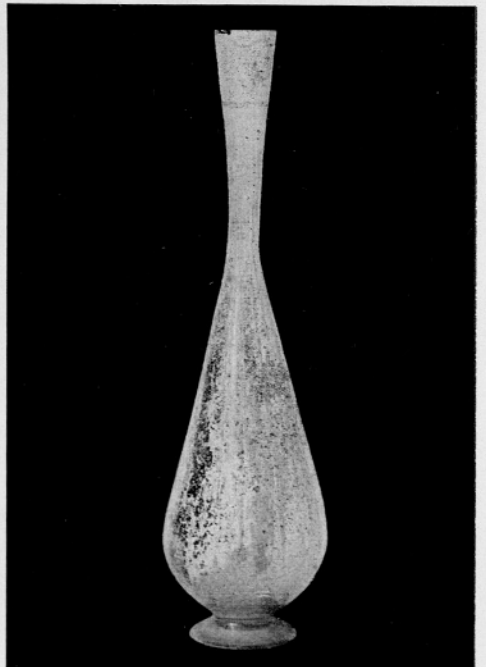
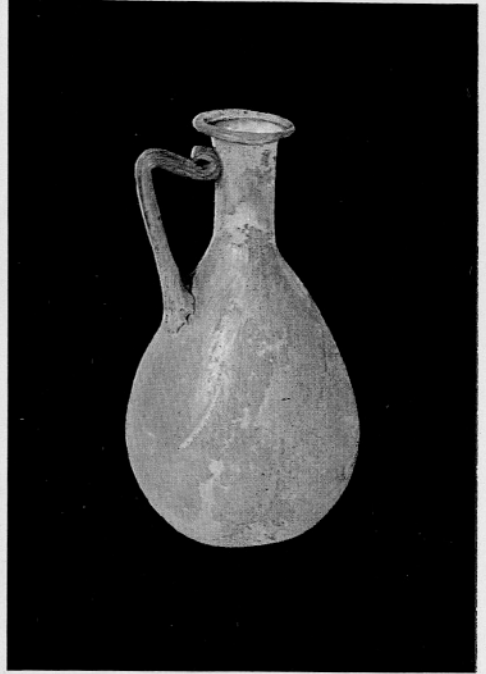
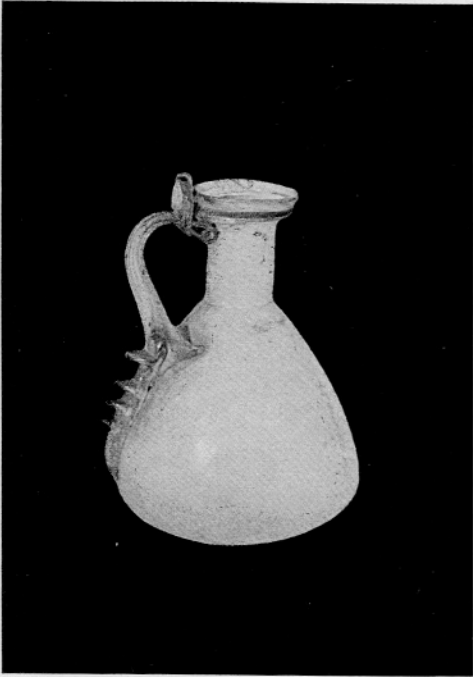
Veoma su česti i balzamariji sa koničnim recipijentom među kojima razlikujemo dva tipa. Prvi ima levkast otvor i tanak cilindričan vrat (sl. 8, inv. 1218/II., vis. 14,5 cm) dok je drugi karakterističan po veoma dugom i masivnom cilindričnom vratu i posuvraćenoj usni (sl. 9, inv. 1244/II., vis. 18 cm).

Veoma su česte bočice sa po četiri ulegnuća (depresije) na trbuhu²⁴ (sl. 10, inv. 1230/II., vis. 12,1 cm i sl. 11, inv. 1231/II., vis. 10,3 cm).

Svi nabrojani primerci hronološki ne prelaze granice I veka n. e.

Tab. I — Pl. I

Tab. II — Pl. II

Sl. — Fig. 8, 9, 10, 11: Budva-Buthoe Dalm.

Bočice izrađene duvanjem u četverostrani ili cilindrični otvoreni kalup

U ovu grupu spadaju manje četverostrane i jedna cilindrična boca o kojima je ranije bilo reči u vezi sa tehnološkim postupkom prilikom njihove izrade (sl. 12, 13, 14 i 15, inv. 1210/II., vis. 9,7 cm; inv. 1221/II, vis. 9,2 cm; inv. 1260/II., vis. 8,3 cm; inv. 1213/II [cilindrična], vis. 11,3 cm). Izrađene su od prozirnog plavičastog stakla. Za ove bočice karakteristične su široke trakaste drške sa ivičnim ojačanjima. Kod nekih primeraka otvor je levkast sa prstenastim ojačanjem usne, dok je kod primerka na sl. 12 otvor obrađen u obliku dvostrukog prstena. Hronološki i ova vrsta je karakteristična za I i II vek.²⁵ Tipološki u ovu vrstu spadaju bočice trostranog, šestostranog i osmostranog oblika ali one nisu konstatovane u Budvi. D. Charlesworth²⁶ smatra da je izrada bočica ovih oblika bila uslovljena praktičnim razlozima, tj. zbog lakšeg pakovanja i bezbednijeg transporta, o čemu svedoči prikaz na jednoj fresci u Pompejima na kojoj se jasno vidi drveni kontejner sa poređanim bočicama. Takođe i u Neumagen-u nalazimo predstavu kontejnera od pruča.²⁷ Morin Jean²⁸ datuje ovaj tip bočica u Avgustovo doba, dok ih C. Isings²⁹ pripisuje vremenu Klaudija. Primerci iz Budve hronološki ne izlaze iz okvira I veka n. e. i potiču iz Istočnog Mediterana³⁰ (Kipar?, Dura Europos?).

Staklo duvano u ornamentovanim kalupima

Za razrešavanje problema provenijencije stakla na ranorimskoj nekropoli u Budvi i njegove hronološke determinacije od velikog značaja je paralelna pojava minijature amforiski od obojenog stakla izrađenih duvanjem u dvočlanim ornamentovanim kalupima, zajedno sa običnim staklom. Zbirka Muzeja raspolaze sa 12 primeraka ovih amforiski među kojima razlikujemo dva osnovna tipa. Njihova glavna karakteristika je u tome što su izrađivane od obojenog stakla duvanjem u dvostruki ornamentovan kalup. *Prvi tip* predstavljaju amforiske od ljubičastog stakla sa dve drške, jajastog oblika. Njihovo dno je naglašeno i ravno. Na sredini trbuha ovih amforiski nalazi se friz sa ornamentom u obliku plastične lozice izvedene od S spirala. Gornji i donji deo trbuha ukrašeni su radijalno raspoređenim vertikalnim rebrastim ornamentom. Na kratkom vratu aplicirane su naspramno dve drške, koje su po pravilu od staklene mase drukčije boje. Kao varijantu ovog tipa

možemo smatrati amforiske istog dekorativnog sistema ali sa po jednom drškom (sl. 16, 17, 18, inv. 1197/II., vis. 7 cm; inv. 1207/II., vis. 7,4 cm i inv. 1205/II [jedna drška], vis. 6,6 cm).

Za drugi tip ovih amforiski karakterističan je jajast trbuh sa šiljastim dnom. Trbuh je ornamentovan plastičnim horizontalnim rebrima. Kao i kod predhodnih primeraka vrat im je kratak i cilindričnog oblika. Otvor je levkast sa prstenastim ojačanjem na rubu. Kao

Sl. — Fig. 12, 13, 14: Budva-Buthoe Dalm.

varijanta ovog tipa mogu se smatrati, ustvari identične amforiske, ali sa po jednom drškom (sl. 19, inv. 1195/II., vis. 7,9 cm i sl. 20, inv. 1206/II., vis. 7,8 cm).

Amforiske pomenutih tipova predstavljaju specijalnost, uglavnom, sirijskih staklarskih radionica. Tehnološki postupak duvanja u kalup predstavlja njihov pronalazak. Sirija počev od I pa sve do III veka predstavlja glavni i najjači staklarski centar Rimske Imperije.

Sl. — Fig. 15, 16, 17: Budva-Buthoe Dalm.

Osim Sirije na Istočnom Mediteranu u ovo doba staklarski zanat cveta i u nekim drugim centrima (Kipar, Tesalija). Amforiske identičnog oblika sa primercima naših amforiski svrstanih u prvi tip konstatovane su na ostrvu Samotraci.³¹ Mnoštvo identičnih ili analognih primeraka čuva se u kolekcijama pojedinih muzeja u Evropi i Americi. Svi oni potiču sa lokaliteta u Siriji i Libanu. Pomenuti primerak sa Samotrake datovan je u I vek n. e., što se u potpunosti slaže sa hronološkom determinacijom našeg materijala.

Iz Sirije je poreklom i fragmentovana bočica od žučkastog prozirnog stakla cilindričnog oblika. Omotač bočice podeljen je u pravougaona polja na kojima se nalaze reljefne predstave raznih predmeta (posude itd.). Rame je ukrašeno radijalno raspoređenim rebrastim ukrasima. Vrat je cilindričan. Usna levkasta sa ojačanim rubom. Donji deo boce nedostaje (tab. II, sl. 3, inv. br. 1217/II, vis. 9 cm). Veoma srodan primerak, izrađen istim postupkom, potiče iz Sirje (Sidon) čuva se u kolekciji Jelskog Univerziteta (Yale University).³² Primerak je datovan u I vek što je sasvim identično hronološkoj determinaciji našeg primerka.

U zbirci rimskog stakla iz Budve predstavlja raritet veoma elegantna boca (inv. 1227/II, vis. 23,8 cm) od bezbojnog prozirnog stakla (tab. II, sl. 4). Boca se sastoji od veoma izduženog konično-kruškolikog trbuha na čijem se dnu nalazi posebno aplicirana kružna, pločasta noga. Vrat se levkasto širi prema otvoru ispod koga se nazire jedna ukrasna linija. Boca je izrađena duvanjem u kalup, što dokazuju diskretno naglašene plastične linije koje bocu dele po vertikali na kriške.

Sl. — Fig. 18, 19, 20: Budva-Buthoe Dalm.

Primerci stakla duvanog u ornamentovane kalupe (amforiske i dr.) nalaženi su, kako je već istaknuto, kao prilozi zajedno sa primercima običnog duvanog stakla u urnama od stakla i pečene zemlje. Ova činjenica se može uzeti kao potvrda i dokaz da stakleni materijal sa rimske nekropole u Budvi potiče iz istih radionica i da je hronološki istovremen. Rimske monete nalažene u urnama (od Avgusta do Nerona) generalno datuju materijal u prve tri

četvrtine I veka. Na osnovu analogija i tipoloških odlika, kao i na osnovu karakterističnog tehnološkog postupka izrade, sme se zaključiti da je ranorimsko staklo sa nekropole u Budvi importovano iz radionica sa Istočnog Mediterana. Amforiske sasvim sigurno potiču iz Sirije (Sidon?, Dura Europos?). Izvestan broj primeraka slobodno duvanog stakla kao i primerci duvani u otvorenim kalupima mogao bi biti poreklom sa Kipra(?).

Ranorimski stakleni materijal iz Budve svedoči o veoma živim trgovačkim i ekonomskim vezama koje i rimska Butua (*Buthoe*) održava morskim putevima prema vekovnoj tradiciji sa centrima u Istočnom Sredozemlju. Ne treba isključivati ni mogućnost da je staklena kao i ostala roba (ranorimska glazirana keramika) mogla indirektno dolaziti preko centara u Južnoj Italiji. Ne treba zaboraviti da je u primorsku Budvu bilo veoma lako dopreмати brodovima velike količine raznovrsne robe i staklenih predmeta a isto tako mnoštvo raznovrsnih bočica i amforiski napunjenih mirisima i ostalim kosmetičkim sredstvima, lekovitim sirupima i sličnim tečnostima. Nadajmo se da će se objavljivanjem rezultata sa novijih arheoloških iskopavanja (1953—1957.) upotpuniti podaci o rimskom staklu iz Budve kao i o materijalnoj i duhovnoj kulturi njenog stanovništva u ranorimskom periodu.

¹ *Umetnički pregled*, I (Beograd, 1938) 241; II (Beograd, 1939) 168—172; O antičkoj Budvi vidi, K. Patsch, *R E*, s. v. Butua; M. Abramić, Antikni nalazi u Budvi, u *Glasniku Narodnog univerziteta Boke Kotorske*, 4 (1938); M. Abramić, *Archaeologische Forschung in Jugoslavien, Bericht über den VI internationalen Kongress für Archaeologie* (1939) 178 i dalje; M. Grbić, *Enciklopedija likovnih umetnosti*, s. v. Budva; veoma detaljan pregled helenističkog zlatnog nakita daje D. Rendić-Miočević, vidi Zlatni nakit helenističko-ilirske nekropole u Budvi u *Opuscula archaeologica*, 4 (Zagreb, 1959) str. 5 i dalje; o rimskoj Budvi (Butua), vidi, *Istorija Crne Gore*, 1 (Titograd, 1967) 219—220. U zbirci rimskog stakla Narodnog muzeja u Beogradu nalazi se 6 primeraka stakla iz Budve.

² *Umetnički pregled*, I (Beograd, 1938) sl. na str. 238, 240, 241; Dj. Mano-Zisi, *Antika u Narodnom muzeju* (Beograd, 1954) str. 9; *Istorija Crne Gore*, 1, sl. 37 (staklena urna); *Narodni muzej*, (Beograd, 1970, vodič), str. 30, itd.

³ Vidi, Napom. 1.

⁴ Najveći broj primeraka zlatnog helenističkog nakita nije dospelo u zbirke muzeja. O ovom nakitu vidi D. Rendić-Miočević, *Op. cit.*, str. 5 i dalje, zatim, *Istorija Crne Gore*, 1, str. 123 i dalje.

⁵ *Istorija Crne Gore*, 1, 122.

⁶ *Umetnički pregled*, I, II, loc. cit., vidi napom. 1.

⁷ *Istorija Crne Gore*, 1, str. 121—122, 220; vidi i napom. 1.

⁸ *Op. cit.*, loc. cit.

⁹ *Umetnički pregled*, I, II, loc. cit.; *Istorija Crne Gore*, 1, sl. 36, (str. 84).

¹⁰ Iskopavanjima u organizaciji Zavoda za zaštitu spomenika kulture Crne Gore, najpre je rukovodio Dr M. Suić, a zatim, Dr D.

Rendić-Miočević, profesori univerziteta iz Zadra, odnosno, iz Zagreba. Godine 1956., nastavak iskopavanja preuzeo je Arheološki institut SAN u Beogradu i pomenuti Zavod. Kako je u ovom delu iskopavanja učestvovao i Lj. Popović, kustos Narodnog muzeja u Beogradu, on je bio u mogućnosti da mi pruži izvesne podatke o karakteristikama staklenih i drugih nalaza iz ovog perioda iskopavanja na rimskoj nekropoli. Takođe, vidi i *Istorija Crne Gore*, 1, 220.

¹¹ *Istorija Crne Gore*, loc. cit. 1,

^{12a} C. Isings, *Roman Glass from dated finds Groningen*, 1957), Form 67a.

¹² *Umetnički pregled*, I, sl. na str. 241; *Istorija Crne Gore*, 1, sl. 37

¹³ *Umetnički pregled*, I, sl. na str. 238; Dj. Mano-Zisi, *op. cit.*, sl. na str. 9; *Narodni muzej* (vodič), Beograd, 1970, str. 30; C. Isings, *op. cit.*, Form 63; N. Jalouris, *Archaiologikon Deltion* 16 (1960) Tab. 117a; Ed. Spartz, *Antike Gläser* (Kataloge Kassel, No 1, 1967), Taf. 10, No 42.

^{13a} Isings, *op. cit.*, Form 62. F. Fremersdorf, *Naturfarb. Glas*, 53, Taf. 120—122. Ed. Spartz, *op. cit.*, Taf. 13, No 50.

¹⁴ C. Isings, *Roman Glass from dated finds* (Groningen, 1957) form 63.

¹⁵ M. T. F. Canivet, I vetri romani di Carnus (Museo di Cagliari), *Journal of Glass Studies*, 11 (1969) fig. 5.

¹⁶ O. Doppelfeld, *Römisches und fränkisches Glas in Köln* (Köln, 1966) No 37.

¹⁷ S. Lancel, *Verrerie antique de Tipasa* (Paris, 1967) Nos 40—46.

^{17a} C. Isings, *op. cit.*, Form 53. F. Fremersdorf, *op. cit.*, 34, Taf. 53. Ed. Spartz, *op. cit.*, Taf. 9, No 39. Nina Sorokina, *Das Antike Glas der Nordschwarzmeerküste, Annales du 4^e Congres des Jours verres Internat, du verre* (Ravena—Venice, 1967) sl. 3, No 3.

Glass from ancient world (The R. Wienfield Smith Coll.), Corning — New-York, 1957), No 153.

¹⁸ E. B. Dusenbery, *Ancient Glass from the Cemeteries of Samothrace*, *Journal of Glass Studies*, 9 (1967) No 47 (sl. 47), str. 47.

¹⁹ O. Vessberg, *Cyprus*, Pl. V, 18 i 15,3, str. 126 (cit. po E. B. Dusenbery, *op. cit.*, str. 47, napom. 39).

²⁰ G. Brussin, *Aquileia, Guida storica e artistica* (Udine, 1929) str. 234, sl. 174; M. C. Calvi, *I vetri romani del Museo di Aquileia* (Aquileia, 1968), No 157, Tav. 7, sl. 3.

²¹ *Trois millénaires d'art verrier* (Liege, 1958), No 95 (I—II vek).

²² Nalazi se u Narodnom muzeju u Beogradu, Inv. br. 1366/II.

²³ M. C. Calvi, *op. cit.*, Tav. M, 1c; 2c.

²⁴ S. Lancel, *op. cit.*, No 163 (Pl. VIII, 8). A. Niessen, *Beschreibung römischer Altertümer* (Sammlung Niessen), Köln, 1911, Bd. I, II, No 270 (Taf. XVIII).

²⁵ D. Charlesworth, *Roman square bottles*, *Journal of Glass Studies*, 8 (1966), str. 26 i dalje, br. 4; M. Vanderhoeven, *Verres romains (Ier—IIIème siècle) des Musées Curtius et du verre à Liège*, (Liège, 1961), No 56—63; C. Isings, *op. cit.*, Form 50a; F. Fremersdorf, *Das naturfarbene sogenannte blaugrüne Glas in Köln* (Die Denkmäler des römischen Köln, IV., Köln, 1958), Taf. 116, 51 (oko 100 god. n. e.); E. B. Dusenbery, *op. cit.*, str. 47, No 46

(Fig. 46). D. B. Harden, *Roman glass from Karanis*, Plate IX, No 757; L. Berger, *Römische Gläser aus Vindonissa* (Basel, 1960), Taf. 13, No 199, 200.

²⁶ D. Charlesworth, *op. cit.*, str. 26.

²⁷ Navedeno po D. Charlesworth, *op. cit.*, loc. cit.; vidi i C. Isings, *op. cit.*, str. 63, Form 50.

²⁸ Navedeno po D. Charlesworth, *op. cit.*, str. 30.

²⁹ C. Isings, *op. cit.*, Form 50.

³⁰ D. Charlesworth, *op. cit.*, str. 32, smatra da je tip 2 (vidi str. 27) karakterističan za Mediteran, posebno za Kipar i Siriju.

³¹ E. B. Dusenbery, *op. cit.*, str. 40, No 13 (sl. 14, vis. 7,1 cm.). Nina Sorokina, *op. cit.*, Sl. 2, No 10, 11. Za drugi naš tip amforiski vidi F. Fremersdorf, *Geformtes Glas*, Taf. 65. Ed. Spartz, *op. cit.*, Taf. 37, No 37. R. Sunkovsky, *Antike Gläser in Carnuntum und Wien* (Wien, 1956) Abb. 30b, c. N. P. Sorokina, *Steklanje soduz iz Tanaisa, Drevnosti Nižnjevo Dona* (Moskva, 1965) str. 234, sl. 13 No 7. *Glass from ancient world*, No 85. F. Fremersdorf, *Römisches Buntglas in Köln*, Köln, 1958, Taf. 32, (42, 189).

³² J. Hayard, *Roman Mold-blown Glass at Yale University*, *Journal of Glass Studies*, 4 (1962), str. 49—60, vidi sl. 8 (No 7) na str. 53, Nina Sorokina, *Das Antike Glas der Nord-schwarzmeerküste, Annales du 4ème Congrès des Jours verres Internat. du verre* (Ravenna—Venice, 1967) Sl. 2, No 9. *Glass from ancient world*, No 79.

TYPOLOGIE ET CHRONOLOGIE DE LA VERRERIE ROMAINE DE BUDVA (BUTHOE) DANS LA COLLECTION DU MUSÉE NATIONAL DE BELGRADE

Résumé

A la collection du Musée National de Belgrade on a apporté en 1937 un certain nombre d'exemplaires de verre romain, rassemblé sur la nécropole de la période hellénistique-romaine, découverte par hasard à l'occasion du début de la construction de l'hôtel actuel «Avala». La nécropole romaine à tombes à incinération se trouvait au-dessus de la nécropole hellénistique plus ancienne.

La collection du verre romain de Budva (dans l'antiquité *Butua*, *Buthoe*) se compose de plusieurs types des urnes (pl. I, fig. 1—3) ainsi que plus grand nombre de divers flacons, balsamiques et amphores. Ce menu matériel de verre a été trouvé avec le reste du mobilier aussi bien dans des urnes en verre que dans des urnes sphériques de terre cuite. D'après les données dont nous disposons, les urnes en verre étaient ordinairement mises dans des vases cylindriques spéciaux à couvercles, taillés dans la pierre. En raison de ce mode de sépulture, un grand nombre d'urnes se sont conservées indemnes ensemble avec l'inventaire qu'elles renfermaient.

A cause du fait que la nécropole a été découverte tout à fait par hasard, nous n'avons pas beaucoup de données sur les autres éléments importants, c.-à-d. sur les autres espèces de matériels, puis, quels objets ont été trouvés dans telle ou telle urne, etc. Grâce aux circonstances d'alors, aux travaux d'excavation pour les fondations de l'hôtel «Avala» a assisté le conservateur de cette période

du Musée National, J. Petrović, qui a rassemblé et remis le matériel au Musée. Il nous a laissé des notes, pauvres il est vrai, sur le mode de sépulture, ainsi que sur certaines trouvailles importantes pour la détermination chronologique de la nécropole et aussi du matériel. D'après ses données, dans les urnes de verre aussi bien que dans les urnes de terre cuite on a trouvé des pièces de monnaie en métal des empereurs romains, d'Auguste à Néron, ce qui permet de dater la nécropole au Ier siècle de n. è. De même, les comparaisons typologiques et morphologiques du matériel de verre confirment cette conclusion et prouvent à la fois que la plus grande partie du matériel de verre provient des ateliers de la région de la Méditerranée Orientale (Syrie? Chypre?). L'origine orientale incontestable du verre de Budva est attestée aussi par la présence d'un nombre important d'amphores en miniature de verre peint (violet, jaunâtre, blanc, etc.), exécutées par soufflage dans des moules ornements à deux membres. Elles se manifestent en deux types fondamentaux ainsi qu'en plusieurs variantes (*premier type*: fig. 16, 17 et 18; *second type*: fig. 19 et 20) et représentent le produit des ateliers de verre syriens, d'où elles arrivent dans la Budva romaine par voie de mer. De provenance identique sont aussi les débris d'un flacon à ornements en relief (pl. II, fig. 3) et une haute bouteille très élégante au pied accentué (pl. II, fig. 4). Les deux exemplaires ont été exécutés avec une technologie identique, c.-à-d. par soufflage dans un moule. Chronologiquement, le matériel indiqué appartient au Ier siècle de n. è.

Certains flacons, exécutés par soufflage libre, peuvent se lier aussi à la production sculpturale, comme par exemple les flacons caractéristiques (pl. I, fig. 4 et 5) et le flacon en forme de poire (pl. II, fig. 1). A Samothrace et aussi à Chypre, on a établi des exemplaires identiques au flacon de Budva (pl. II, fig. 2). Les exemplaires de Samothrace et de Chypre appartiennent chronologiquement au Ier siècle de n. è. De même, les flacons (lagoena) (fig. 3, 4) sont le plus vraisemblablement originaires de la Méditerranée Orientale (Chypre?).

De ces territoires proviennent le plus vraisemblablement aussi les flacons de formes quadrangulaire et cylindrique, exécutés par soufflage dans un moule ouvert, unilatéral (fig. 12—15). Par le même procédé a été exécutée aussi l'urne en forme de parallélépipède (pl. I, fig. 1). Chronologiquement, ce genre de flacon appartient aussi au Ier siècle de n. è.

A la nécropole hellénistique-romaine de Budva, dans la période de 1953—1957 on a fait des fouilles de révision, mais malheureusement jusqu'à nos jours on n'en a pas publié les résultats. Espérons que lorsqu'elles seront publiées, ces données jetteront plus de lumière sur l'histoire de la Budva antique et de l'Adriatique méridionale, ainsi que sur le matériel qui est présenté ici sans données suffisantes.